

Драгана Р. Бјекић*

Универзитет у Крагујевцу, Факултет техничких наука, Чачак

Лидија Ђ. Златић*

Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Ужице

ЖИВОТНИ СТИЛОВИ И ПРЕДУЗЕТНИЧКА ОРИЈЕНТАЦИЈА СТУДЕНАТА – БУДУЋИХ ПРОСВЕТНИХ РАДНИКА**

Апстракт: Наставници непосредно усмеравају формирање вредносног система ученика и њихове вредносне и будуће професионалне оријентације. У раду је разматрана повезаност вредносних оријентација студената просветних професија и предузетничке оријентације. Примењене су Скала животних стилова и Скала предузетничке оријентације. Узорак обухвата 258 студента три факултета у Србији на којима се образују васпитачи, учитељи и наставници. Утврђено је да студенти више преферирају делатни, утилитарни, естетски и хедонистички животни стил, тј. животне стилове окренуте ка сопственој добробити, мање од осталих животни стил оријентације ка моћи и угледу, а сопствену предузетничку оријентацију процењују као умерену. Предузетничка оријентација као композитна мера и компоненте спремност на ризик и компетитивност позитивно корелирају са преферирањем два стила – са животним стилем оријентације ка моћи и угледу и животним стилем прометејског активизма, а проактивност са прометејским активизмом и алтруистичким животним стилем, односно са просоцијалним животним стилима. Закључено је да су потребне системске образовне интервенције ради развоја предузетничке оријентације студената просветних професија. Ове интервенције треба да буду интегрисане у иницијално образовање просветних радника као посебни програми предузетничког образовања, али и посредно, оснаживањем животних стилова и вредно-

* dragana.bjekic@ftn.kg.ac.rs

* zlatic@pfu.kg.ac.rs

** Истраживање је развијено у оквиру пројеката по уговорима 451-03-47/2022-2023-01/200132 (Факултет техничких наука у Чачку) и 451-03-68/2022-2023-14/200142 Педагошки факултет у Ужицу), које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

сних оријентација формативних за професионално ангажовање у васпитно-образовном процесу.

Кључне речи: *студенти просветних професија, вредносне оријентације, животни стилови, предузетничка оријентација.*

Увод

Културолошка истраживања потврђују утицај културе на концепт предузетништва распрострањен у одређеној заједници (Fernández-Serrano & Liñán, 2014; Stephen, 2008), као и међусобне формативне утицаје вредносног система неке заједнице и предузетничког деловања. Наставници врше трансфер вредносног система заједнице и непосредно усмеравају формирање вредносног система ученика, њихове вредносне и будуће професионалне оријентације. Актуелне стратегије образовања и образовне политике наглашавају вредносни оквир који у први план ставља развој компетентног ученика који ће моћи да функционално, самоостварено делује у заједници (развијајући трансферзалне кључне компетенције потребне за деловање сваке особе у сваком пословном окружењу) (Вјекјић и Златић, 2021: 192). Видљивост предузетништва и предузетничких компетенција у циљевима и исходима образовања наглашава важност оспособљавања будућих наставника за вредносни оквир у коме је предузетништво једна од носећих делатних оријентација. Већ у току иницијалног универзитетског образовања садашње генерације студената – будућих просветних радника¹ (васпитача, учитеља и наставника), оспособљавајући се да подстичу иновативност, креативност, иницијативу својих будућих васпитаника и ученика, оспособљавају се за предузетничко образовање које ће спроводити и тиме веома директно и препознатљиво усмеравати развој вредносног система својих ученика у оквиру кога предузетничка оријентација, самоактуализујући животни стил и активистички приступ треба да имају важно место.

¹ Израз просветни радници односи се на васпитаче и наставнике на свим нивоима образовања и одражава традицију српског језика који васпитно-образовним улогама придаје и шире димензије просвећивања, односно, културолошке формативне утицаје, што и јесте намена васпитно-образовног процеса. Зато је овај појам сачуван и у наслову рада и у тексту. У овом раду се реч студент користи да означи и мушки и женски род.

Вредносне оријентације и животни стилови

Вредности су динамичке структуре које у функционисању личности имају интегративну улогу усмеравајући је, што омогућава доследност понашања. Индивидуална и друштвена пожељност, као и релативна општост, хијерархијска организованост и усмереност ка циљу су важне одреднице вредности (Joksimović i Janjetović, 2008). Вредносне оријентације личности су сложене динамичке структуре које се формирају и мењају у социјалној комуникацији и изражавају (пр)оцену субјекта о свему сазнатом, а имају мотивационо и директивно дејство (Zlatic i Vjekic, 2008).

Операционализација вредносних оријентација преко описа животних стилова и њихове преференције заснива се на динамичној подударности ова два социјално-психолошка феномена. Појам *вредносне оријентације* користи се за означавање смерница, циљева и уверења према којима човек управља своје акције (оно што човек преферира), а појмом *животни стилови* означавају се понашања којима се у животним условима актуализују одређене вредности и вредносне оријентације, односно реализована вредносно мерљива понашања као операционализоване вредности (Joksimović, 1992). *Животни стилови* одређују се и преко начина провођења слободног времена, начина задовољења потреба, карактеристика друштвених и интерперсоналних односа које појединац успоставља (Kuzmanović, 1986; Luković i Ćizmić, 2012), али и као „променљива и флуидна експресија идентитета” (King, 2009, према: Matić Tandarić, 2021: 10).

Уважавајући разлике у класификацијама животних стилова (Havelka, 1990; Joksimović, 1992), често је прихватана класификација која описује осам стилова: естетски, хедонистички, утилитарни, алтруистички, сазнајни, делатни (самоактуализујући), активистичко-револуционарни (прометејски активизам) животни стил и стил оријентације ка моћи и угледу (Brković, 1991; Zlatic, 1999; Petrović Vjekic, 1995; Havelka, 1990; Svetković, 1990). Животни стилови се могу разматрати као просоцијални стилови у којима се доминантно препознаје однос појединца према себи и другима (на пример: алтруистички животни стил, оријентација ка моћи и угледу), или као стилови у којима су у првом плану лична интересовања и одређени садржаји (на пример: естетски животни стил) (Joksimović, 1992).

Повећање популарности утилитарног и хедонистичког животног стила међу младима и опадање популарности алтруистичког животног стила почетком XXI првог века, Јоксимовић и Максић (2006, према: Ђорђевић, 2019: 28) тумаче као опадање популарности животних стилова који укључују залагање за опште интересе и добробит других, а повећање популарности животних стилова који одражавају залагање за личну добробит.

Издавајући вредносни оквир као веома значајан за професионално деловање наставника, годинама су вршена испитивања вредносних оријентација и животних стилова студената наставничких факултета – будућих наставника, и активних наставника и учитеља, као и будућих и активних васпитача (Војовић, 2017; Brković i Bjekić, 1999; Brković, Bjekić, Zlatić, 2006; Lazarević i Janjetović, 2003; Petrović Bjekić, 1995; Cvetković, 1990), али и самих ученика са којима наставници раде (Brković, 1986; 1991; Joksimović, 1992; Luković i Čizmić, 2012; Mladenović i Knebl, 2000; Pantić, 1990; Havelka i sar., 1990).

У фокусу овог рада је хронолошки преглед испитивања вредносних оријентација, животних стилова и вредности студената – будућих просветних радника у Србији. Студенти педагошке академије – будући учитељи су крајем осме деценије XX века највише преферирали естетски животни стил, па делатни (Bukvić, 1982). Крајем XX века, после динамичних макросоцијалних промена у Србији (Brković i Bjekić, 1999; Zlatić, 1999), резултати су слични, а редослед преференција животних стилова студената – будућих учитеља следећи: (1) највише преферирају естетски животни стил и делатни животни стил; (2) потом алтруистички, утилитарни, активистичко-револуционарни, па животни стил оријентације ка моћи и угледу; (3) а најмање преферирају хедонистички животни стил и сазнајни животни стил. Редослед преференција животних стилова студената – будућих професора технике, према истом истраживању, био је следећи: (1) највише преферирају естетски животни стил и делатни животни стил; (2) потом хедонистички, утилитарни и животни стилоријентацијека моћи и угледу; (3) а најмање преферирају активистичко-револуционарни, алтруистички и сазнајни животни стил. Код обе групе естетски стил и делатни стил се налазе на врху листе, а сазнајни животни стил је најмање преферирани стил, што покреће питање зашто студенти просветних професија мање преферирају овај животни стил који је важан за вођење ученика кроз процес сазнавања.

У испитивању вредносних оријентација студената – будућих професора технике и информатике и студената – будућих професора разредне наставе (учитеља), спроведеном скоро деценију касније (Brković i sar., 2006: 467), углавном нису утврђене значајне разлике, осим разлике у склоности ка променама, која је израженија код будућих професора технике и информатике, него код будућих учитеља, што одражава традиционални концепт рада учитеља, али и укљученост професора технике и информатике у интензивније технолошке промене. Код испитаника као јединствене групе утврђено је да доминира делатна оријентација, на другом месту естетска и утилитарна оријентација, а најмање су привлачне активистичко-револуционарна оријентација и оријентација ка моћи и угледу. Факторском анализом издвојена су два фактора која описују вредности студената: фактор самодетерминације конституишу самодетерминација, потреба за променом, толерантност, пермисивни стил васпитања, неауторитарност, социјабилност и утилитарна оријентација, а фактор компетентности обухвата амбициозност, компетентност, самоконтролу, вођ-

ство, доминацију, естетски животни стил, сазнајни животни стил, делатни животни стил и мотив постигнућа.

Нешто касније извршено испитивање вредносних оријентација студентата учитељских факултета (Војовић et al., 2015) показало је да су студенти оријентисани уједначено на терминалне вредности – породичну сигурност, срећу, слободу, искрено пријатељство и унутрашњи склад, док постоје неке разлике у преферирању инструменталних вредности поштења, одговорности и способности.

Предузетничка оријентација

И у истраживачким оквирима, и у свакодневном искуству, предузетничка оријентација је схватана као једна од вредносних оријентација, или као компонента неких вредносних оријентација (Вјекић и Златић, 2021: 105–106). Предузетничка оријентација, која је у основи предузетничког понашања и у њему видљива као предиспозиција за деловање (Вјекић, Златић, Златковић, 2023: 73), проучавана је као вишекомпонентни конструкт: према трокомпонентном моделу (Hayat & Riaz, 201; Popov, Varga, Jelić, Dinić, 2019) обухвата проактивност, иновативност и спремност за преузимање ризика; према петоконпонентном моделу издвојене су и компетитивна агресивност и аутономија (Vogelsang, 2015; Schillo, 2011), а додатно су препознате и предузетничке намере (Wu, 2008; Wu & Wu, 2009).

Испитивања предузетничке оријентације студената реализована су чешће него испитивања предузетничке оријентације различитих професионалних група. Предузетничка оријентација студената у Хрватској почетком XXI века била је релативно ниска, без обзира да ли јесу или нису похађали курсеве из области предузетништва (Bilić, Prka, Vidović, 2011). У склопу међународног истраживања предузетничке самоефикасности, идентитета и образовања, добијено је да су главни предиктори предузетничких намера студената на пословним студијама (Pfeifer, Šarlija, Zekić Sušac, 2014): снага предузетничких аспирација у оквиру идентитета и предузетничка самоефикасност, посредоване личним, ситуационим или контекстуалним факторима, укључујући образовање. Испитивањем предузетничке оријентације матураната у Србији и препознатљивости наставничке професије као будуће професије (Бјекић, Стојковић, Златић, 2019), утврђено је да је степен самопроцењене предузетничке оријентације умерен, да је израженија компонента проактивног понашања, а матуранти веома ретко препознају просветне професије као свој будући позив. Какве су предузетничка и вредносне оријентације оних ретких матураната који постану студенти наставничких факултета?

Организација истраживања

Полазећи од значаја вредносних и предузетничке оријентације за трансфер предузетничког понашања од наставника на ученике, у овом раду су отворени следећи истраживачки проблеми: Каква је структура система вредности студената – будућих просветних радника исказана преференцијом животних стилова? Колико су студенти ових професија предузетнички оријентисани? Како је њихова предузетничка оријентација повезана са преференцијом различитих животних стилова?

Предмет истраживања је сведен на испитивање повезаности вредносних оријентација исказаних преференцијом животних стилова са предузетничком оријентацијом студената – будућих просветних радника.

Основни циљ истраживања је да се утврди: колико студенти – будући просветни радници преферирају испитиване животне стилове и колико је развијена њихова предузетничка оријентација; каква је повезаност универзитетског образовања и развоја животних стилова и предузетничке оријентације. А практични циљ је издвојити смернице организовања иницијалног образовања просветних радника које би оснаживало и предузетничку оријентацију, и животне стилове формативне за предузетничку оријентацију.

Варијабле:

– Животни стилови су понашања којима се у животним условима актуализују одређене вредности (реализована вредносно мерљива понашања). Испитивано је осам животних стилова: естетски (тежња ка лепоти и складу), хедонистички (усмереност на непосредно задовољство), утилитарни (интерес за стицање материјалних добара и обезбеђивање породице, интерес за личну корист), алтруистички (усмереност ка помагању другима), оријентација ка моћи и угледу (тежња за стицањем угледа у друштву и моћи над другим људима), сазнајни (усмереност ка сазнавању истине); делатни, односно самоактуализујући (смисао живота се види у активности и стварању); активистичко-револуционарни (прометејски активизам).

– Предузетничка оријентација је начин доношења одлука и практично деловање које је иновативно, проактивно, укључује ризик, а доприноси предузетничком понашању; обухвата: проактивност, иновативност, компетитивност, спремност за преузимање ризика и предузетничке намере (Вјекјић и Златић, 2021; Вјекјић и сар., 2023).

– Подручје иницијалног универзитетског академског образовања просветних радника: образовање васпитача, образовање наставника разредне наставе (учитеља), образовање наставника предметне наставе.

– Година академских студија: I, II, III и IV година основних студија; V година студија (V година интегрисаних студија по моделу 5 + 0 или I година мастер студија по моделу 4 + 1).

Претпостављено је да у деловању и преференцијама студената – будућих просветних радника доминирају животни стилови који су усмерени ка другим особама и подстицају њиховог напретка и развоја и који су повезани са формативном предузетничком оријентацијом.

Основна хипотеза је да постоји значајна позитивна повезаност предузетничке оријентације и појединих животних стилова (делатног, прометејског и утилитарног), као и посебна повезаност појединих компоненти предузетничке оријентације са појединим животним стиливима.

За прикупљање података примењена је техника анкетања. Коришћена су три инструмента:

1. *Упитник* о социодемографским и образовним варијаблама.

2. *Скала животних стилова* мери осам животних стилова: естетски, хедонистички, утилитарни, алтруистички, стил оријентације ка моћи и угледу, сазнајни, делатни/самоактуализујући и прометејски/активистичко-револуционарни. За потребе претходних и овог истраживања преузете су формулације које су, на основу оригиналне скале вредносних оријентација Рота и Хавелке, коришћене у истраживању Брковића (1986, 1991). Преференција животних стилова мерена је на петостепеној скали процене од „веома волим такав начин живота” до „уопште не волим такав начин живота”. Испитаници су процењивали и: (а) која од осам оријентација највише одговара њиховом актуелном начину живота; (б) који од наведених начина живота највише воле; (в) који од наведених начина живота најмање воле. Поузданост скале је умерена (Cronbach alpha = 0,65) (Petrović Bječić, 1995).

3. *Скала предузетничке оријентације* (Bječić i sar., 2019), која је развијена на основу три скале процене предузетничког понашања (Vogelsang, 2015; Schillo, 2011; Wu, 2008), испитује петостепеном скалом процене пет компоненти предузетничке оријентације: спремност за преузимање ризика (максимална вредност 20), иновативност (максимална вредност 20), проактивност (максимална вредност 25), предузетничке намере (максимална вредност 25) и компетитивност (максимална вредност 20); у поређењу предузетничке оријентације (и компоненти) између испитаника који преферирају различите животне стилове, коришћене су просечне вредности на нивоу петостепене скале (збир / број ставки). Поузданост скале је висока (Cronbach alpha = 0,85) (Bječić i sar., 2019).

За обраду података коришћене су мере дескриптивне статистике, корелациона анализа и анализа варијансе.

Узорак: 258 студената (жена и мушкараца) на студијским програмима за образовање васпитача, учитеља и наставника предметне наставе на свим годинама студија три факултета са наставничким студијским програмима (Факултет техничких наука у Чачку и Педагошки факултет у Ужицу Универзитета у Крагујевцу, и Педагошки факултет у Врању Универзитета у Нишу) (Табела 1).

Табела 1. Структура узорка – студенти педагошких професија

	Број испитаника
СП за образовање васпитача (ОАС+МАС)	111
СП за образовање учитеља (ОАС+МАС)	118
СП за образовање наставника предметне наставе (ИАС и МАС)	29
	N 258

У овом узорку је 25,6% студената прве године основних или интегрисаних академских студија (ОАС/ИАС), 20,2% студената друге године ОАС/ИАС, 24% студената треће године ОАС/ИАС, 22,5% студената четврте године ОАС/ИАС, и 7,8% студената пете године ИАС или прве године мастер академских студија (МАС).

Истраживање је реализовано у школској 2020/2021. години анкетирањем на наставним активностима у летњем семестру.

Резултати и дискусија

Ово истраживање, без обзира што су постављене и истраживачке хипотезе, у основи је експлоративно.

Опредељујући се колико би желели да живе сваким од описаних животних стилова, студенти просветних професија су издвојили неколико стилова као високо префериране – делатни, утилитарни, естетски и хедонистички, а један као значајно мање префериран од осталих – животни стил оријентације ка моћи и угледу, мада је умерено префериран (Табела 2).

Табела 2. *Животни стилови студената просветних професија (преференције)*

	М сви	SD
Естетски животни стил (1-5)	4,11	1,03
Хедонистички животни стил (1-5)	4,11	1,07
Утилитарни животни стил (1-5)	4,26	1,00
Алтруистички животни стил (1-5)	3,97	1,10
Животни стил оријентације ка моћи и угледу (1-5)	3,33	1,27
Сазнајни животни стил (1-5)	3,89	1,05
Делатни животни стил (1-5)	4,19	0,90
Прометејски/активистичко-рев-стил (1-5)	3,52	1,18
N=258		

Означавајући само један животни стил као стил којим актуелно живе, чак 60,1% студената процењује да је њихов актуелни животни стил најближи једном од следећа два – хедонистичком (36,8%) или естетском животном стилу (23,3%). Бирајући само један животни стил као онај који највише воле, такође су се определили за естетски (31,8%) или хедонистички (26,8%), а најмање воле животни стил оријентације ка моћи и угледу (36,4% студената), па прометејски стил (21,3%). Студенти – будући просветни радници највише преферирају, а опажају да тако актуелно и живе, оне животн стилове који одражавају залагање за личну добробит.

Предузетничка оријентација студената различитих просветних професија приказана је са више показатеља – композитном самопроценом предузетничке оријентације и посебним компонентама (Табела 3).

Табела 3. *Предузетничка оријентација студената просветних професија*

	М сви	SD
Предузетничка оријентација збир (22–110)	75,15	11,63
Спремност за преузимање ризика (4–20)	14,12	2,85
Иновативност (4–20)	13,58	2,56
Проактивност (5–25)	18,50	3,22
Предузетничке намере (5–25)	17,21	4,16
Компетитивност (4–20)	11,74	3,56
N=258		

Студенти просветних професија су проценили сопствену предузетничку оријентацију као умерену.

Анализирајући корелације посебних компоненти (чине композитне мере укупне предузетничке оријентације), издвојене су неке посебно високе корелације: компонента предузетничке намере и понашања високо корелира и са проактивношћу и са спремношћу на ризик.

Однос преферираних животних стилова и самопроцене предузетничке оријентације студената – будућих просветних радника разматран је на основу резултата корелационе анализе (Табела 4).

Табела 4. *Предузетничка оријентација и животни стилови – корелациона матрица*

		Преференције животних стилова						
Самопроцене предузетничке оријентације	Естетски	Хедонистички	Утилитарни	Алтруистички	Оријентација ка моћи и угледу	Сазнајни	Делатни	Прометејски
Пред. оријен.	,04	-,01	-,07	,08	,19**	,05	-,00	,18**
Сп. на ризик	-,09	,02	-,06	-,01	,14*	,05	-,40	,16*
Иновативност	-,32	,04	-,09	-,03	,05	-,06	-,10	,01
Проактивност	-,15*	,00	-,01	,20*	,09	,12	,13	,17**
Пред. намере	-,07	-,02	-,07	,07	,09	,01	-,01	,11
Компетитив.	-,02	-,06	-,04	,02	,28**	,05	-,02	,18**
N=258		*p< 0,05, ** p< 0,01						

Степен предузетничке оријентације позитивно корелира само са преференцијом два животна стила: студенти – будући просветни радници који више преферирају животни стил оријентације ка моћи и угледу и прометејски стил више су предузетнички оријентисани.

Утврђена је статистички значајна корелације само између следећих животних стилова и компоненти предузетничке оријентације:

- што више преферирају животни стил оријентације ка моћи и угледу и прометејски стил, студенти су компетитивнији и спремнији на ризик;
- што више преферирају алтруистички животни стил и прометејски активизам, проактивнији су;
- што више преферирају естетски животни стил, студенти су мање проактивни.

Ниско преферирање животних стилова оријентације ка моћи и угледу и прометејског активизма могуће је разматрати и у контексту актуелног статуса просветних професија у Србији, али и на европском и глобалном светском нивоу: наставничка професија последње четири деценије нема углед и моћ као некада (Вјекјić и сар., 2019; Zgaga, 2006; Kosić, 1989; Thompson, 2021).

Анализа степена предузетничке оријентације (и компоненти посебно) између студената који актуелно живе различитим животним стиловима показала је да углавном нема статистички значајних разлика (Табела 5).

Табела 5. *Предузетничка оријентација студената који актуелно живе различитим животним стиловима*

Самопроцене предузетничке оријентације	Естетски	Хедонистички	Утилитарни	Алтруистички	Оријентација ка моћи и угледу	Сазнајни	Делатни	Прометејски	F - Фишеров коефицијент	Sig.
Пред. оријентација	3,44	3,36	3,31	3,52	3,67	3,43	3,57	4,05	1,51	0,17
Сп. на ризик	3,51	3,53	3,29	3,75	3,81	3,28	3,80	3,75	1,76	0,10
Иновативност	3,38	3,46	3,24	3,38	3,50	3,31	3,37	4,25	1,05	0,40
Проактивност	3,78	3,60	3,71	3,82	3,78	3,70	3,76	4,40	0,94	0,48
Пред. намере	3,48	3,40	3,30	3,46	3,47	3,55	3,71	3,70	0,58	0,77
Компетитив.	2,68	2,73	2,90	3,14	3,81	3,22	3,12	4,13	3,04	0,004**
N	60	95	40	21	9	8	21	2		

*p<0,05, ** p<0,01

Једина значајна разлика је у степену конкуритивности између студената који процењују да њиховом актуелном животу највише одговара стил оријентације ка моћи и угледу, који су конкуритивнији, и студената који процењују да актуелно живе хедонистичким животним стилем.

Нису утврђене статистички значајне разлике између студената различитих година студија ни у степену преферирања испитиваних животни стилова, ни у степену предузетничке оријентације (Табела 6).

Табела 6. Предузетничка оријентација и преференција животних стилова студената просветних професија у току студија – трансферзална анализа

	Година студија					F	sig
	I	II	III	IV	V/I		
Пред. оријентација	3,45	3,41	3,37	3,44	3,44	0,30	0,88
Спремност на ризик	3,64	3,56	3,40	3,40	3,61	0,97	0,42
Иновативност	3,45	3,44	3,38	3,34	3,34	0,34	0,85
Проактивност	3,68	3,52	3,70	3,81	3,66	0,68	0,61
Пред. намере и понашања	3,43	3,53	3,34	3,55	3,22	1,00	0,41
Конкуритивност	3,00	2,82	2,79	2,96	3,39	2,04	0,09
Преференције животних стилова							
Естетски	3,88	4,12	4,15	4,29	4,20	1,36	0,25
Хедонистички	4,14	4,29	4,26	3,81	3,95	1,95	0,10
Утилитарни	4,24	4,46	4,31	4,22	3,80	1,67	0,16
Алтруистички	3,85	4,00	3,98	3,98	4,15	0,35	0,85
Оријен. ка моћи и угледу	3,26	3,27	3,44	3,36	3,25	0,23	0,93
Сазнајни	3,68	3,90	4,00	4,00	3,85	0,98	0,42
Делатни	4,18	4,12	4,32	4,17	4,00	0,65	0,63
Прометејски	3,50	3,56	3,56	3,50	3,40	0,09	0,98
	N=258	66	52	62	58	20	

*p<0,05, ** p<0,01

Поређењем самопроцењене предузетничке оријентације и преференције животних стилова између студената различитих просветних професија – будућих васпитача, учитеља и наставника предметне наставе – утврђено је да се разликују само у степену преферирања хедонистичког животног стила, а нема разлике у степену преферирања осталих животних стилова, нити у предузетничкој оријентацији (Табела 7).

Табела 7. Предузетничка оријентација и преференције животних стилова студената различитих просветних професија (студијских програма)

	Студијски програми				F	sig
	Васпитачи	Учитељи	Наставници			
Пред. Оријентација	3,44	3,39	3,41	0,20	0,82	
Сп. на ризик	3,59	3,49	3,49	0,63	0,51	
Иновативност	3,40	3,40	3,34	0,12	0,89	
Проактивност	3,71	3,73	3,55	0,91	0,41	
Пред. намере	3,52	3,38	3,41	0,85	0,43	
Компетитивност	2,88	2,90	3,27	2,39	0,09	
Преференције животних стилова						
Естетски	4,09	4,17	3,93	0,66	0,52	
Хедонистички	4,31	3,97	3,90	3,51	0,03*	
Утилитарни	4,34	4,26	4,00	1,34	0,26	
Алтруистички	4,01	3,95	3,87	0,22	0,80	
Оријентација ка моћи и угледу	3,24	3,33	3,63	1,16	0,32	
Сазнајни	3,88	3,92	3,80	0,15	0,87	
Делатни	4,15	4,21	4,23	0,20	0,82	
Прометејски	3,60	3,48	3,37	0,56	0,57	
	N=258	111	118	29		

*p<0,05, ** p<0,01

Будући васпитачи више преферирају хедонистички животни стил него будући учитељи и наставници предметне наставе, што се може тумачити садржајем и структуром студијских програма за образовање васпитача, а потом и њиховим будућим радом са децом предшколског узраста, пошто је игра једна од кључних метода рада коју примењују. Нису утврђене разлике у осталим испитиваним варијаблама, те нема довољно показатеља који би расветлили значај врсте иницијалног образовања за преферирање животних стилова и степен предузетничке оријентације. Очито је да иницијално универзитетско образовање будућих просветних радника није повезано са развијањем њихове предузетничке оријентације, нити са оснаживањем животних стилова који би требало да буду основа професионалног активизма карактеристичног за наставничку професију.

Педагошке импликације

У контексту професионалног деловања будућих просветних радника који треба да подстичу предузетничке компетенције ученика као облик просоцијалног понашања, ова тема отвара бројна истраживачка питања о томе шта доприноси развоју предузетничке оријентације и какав је вредносни оквир за предузетничку оријентацију. Резултати сугеришу да је потребно да се предузетничко образовање у току иницијалног образовања будућих васпитача, учитеља и наставника у Србији оснажи, било у оквиру појединих предмета који већ подстичу иницијативу, иновативност, креативност и предузимљивост, било као посебни наставни предмети.

Студија развоја предузетничког духа и културе, као и предузетничких вештина (Stenholm, Ramstrom, Riikka, Neeimen, 2021), сугерише да се ненамерном предузетничком наставом од стране наставника који немају предузетничко образовање може утицати на развој предузетничких компетенција студената употребом иновативних наставних метода, спонтаним формулисањем циљева који захтевају предузетничке компетенције и стварањем подстицајне средине за учење у којој студенти испољавају следећа понашања: вредновање идеја, посвећеност, учење из искуства, истрајност. За развој компетенција као што су препознавање прилика (шанси) и мобилизација ресурса, ипак је потребно да буду организовани посебни наставни предмети из области предузетништва.

Практично предузетничко искуство у оквиру предузетничког образовања, било да се реализује у форми интердисциплинарних програма у оквиру којих је модул о предузетништву, било као формални програми предузетништва, важна је компонента овог образовања (Tselepis, Nieuwenhuizen, Schachtebeck, 2021) јер повећава очигледност и функционалност предузетничких знања и вештина.

И само опажање предузетничких намера и предузетничких иницијатива је подложно учењу и промени. Студија у оквиру које су студенти експерименталне групе учили технике решавања проблема, емоционалне регулације, постављања циљева, управљања временом и промоције социјалних норми, показала је да су они, поред селективније и адекватније перцепције предузетничких намера и иницијатива, и сами постали активнији и значајно су боље демонстрирали персонално и социјално одговорна понашања која су тражена од њих, него студенти у контролној групи који нису прошли наведени курс (Jacobs, Wrigh, Richards, 2022). Дакле, треба бити свестан доприноса редовних активности учења и поучавања које су се и до сада примењивале (учење решавања проблема, саморегулација, промоција норми) у развоју предузетничке оријентације и подржавајућих животних стилова.

За оснаживање предузетничке оријентације студената кључно је препознавање њиховог предузетничког потенцијала (Santos, Caetano, Curral, 2013). Особе високог предузетничког потенцијала имају развијенији локус контроле, потребу за постигнућем, позитивно гледају на неуспех и поседују висок ниво креативности. Овај развојни феномен, данас врло актуелан у предузетништву, треба неговати и подстицати и кроз иницијално образовање, и у оквиру стручног усавршавања.

Закључци

Циљ овог рада је трагање за одговорима каква је веза предузетничке оријентације студената – будућих просветних радника и њихових вредносних оријентација операционализованих преко животних стилова. Добијени резултати показују следеће:

– Студенти просветних професија више преферирају неколико животних стилова: делатни, утилитарни, естетски и хедонистички (животни стилови усмерени на личну добробит), а најмање животни стил оријентације ка моћи и угледу, мада је и овај животни стил умерено префериран. Највећи број студената процењује да је њихов актуелни животни стил најближи хедонистичком, а затим естетском животном стилу. Бирајући само један животни стил као онај који највише воле, студенти су се определили за естетски и хедонистички (стилове усмерене на личну добробит), а најмање воле животни стил оријентације ка моћи и угледу, па прометејски стил (просоцијалне стилове).

– Преферирање појединих животних стилова је статистички значајно повезано са појединим компонентама предузетничке оријентације: што више преферирају животни стил оријентације ка моћи и угледу и прометејски животни стил, студенти су више спремни на ризик и компетитивнији су; што више преферирају алтруистички животни стил и прометејски животни стил, студенти су проактивнији; али, што више преферирају естетски животни стил, то су мање проактивни. Преферирање просоцијално обојених животних стилова повезано је са предузетничком оријентацијом, што појачава схватања предузетничке оријентације као форме просоцијалног понашања.

– Студенти који процењују да актуелно живе различитим животним стиловима немају различиту предузетничку оријентацију.

– Студенти различитих година студија се не разликују ни у степену предузетничке оријентације, ни у степену преферирања испитиваних животних стилова.

Мада студенти – будући просветни радници процењују сопствену предузетничку оријентацију као умерену, веза са животним стиловима који доприносе развоју предузетничких намера (оријентација ка моћи и угледу и прометејски активизам) је ниска, али значајна. Као важни модератори у развијању предузетничке оријентације ови животни стилови јесу одраз васпитљивих вредносних оријентација, те је важно стварати образовно окружење и дух који ће да промовишу ове вредности тако формативно унапреде и предузетничку оријентацију.

И у овом истраживању потврђене високе корелација између појединих компоненти (између предузетничких намера и понашања и проактивности, као и између предузетничких намера и спремности на ризик), отварају поље за даљи рад на њиховом оснаживању кроз учење. Ове компоненте засићене су когнитивним димензијама и свесном контролом, а то је један од путева деловања на оснаживање предузетничке оријентације генерално кроз организовану наставу. Другим речима, треба експлицитније неговати проактивност, као и спремност на ризик стварањем повољног предузетничког окружења кроз различите активности и различите предмете, увођењем посебних предузетничких предмета за наставнике, као и увођењем нових и иновативних метода, али и развојем предузетничког духа и културе на институцијама на којима се образују.

Оквир за оспособљавање будућих просветних радника да код својих ученика развијају вредности које укључују предузетништво као једну од носећих делатних оријентација, требало би тражити и у развоју вредносних оријентација. Упориште може да буде баш у делатном животном стилу, који је високо префериран међу студентима будућим наставницима, али не и довољно за развијање израженије предузетничке оријентације. Прометејски активизам, оријентација ка моћи и угледу су такође неопходне вредносне компоненте које доприносе видљивијој предузетничкој оријентацији, али су међу студентима будућим наставницима префериране мање од осталих животних стилова. Повећање свести о значају ових животних стилова унапређује предузетничку културу једног окружења, а у контексту наставничких факултета као важног развојног окружења будућих просветних радника, омогућава повећање њихове спремности да доприносе ширењу животних оријентација формативних за развој предузетничких компетенција ученика.

Литература

- Bilić, I., Prka, A. & Vidović, G. (2011). How does education influence entrepreneurship orientation?. Case study of Croatia. *Management*, 16(1), 115–128.
- Бјекић, Д. и Златић, Л. (2021). *Психологија предузетништва: наставник у фокусу*. Ужице: Педагошки факултет.
- Бјекић, Д., Златић, Л. и Златковић, Б. (2023). Предузетничка оријентација студенткиња просветних професија. *Иновације у настави*, 36(1), 70–85. DOI 10.5937/inovacije2301070B
- Бјекић, Д., Стојковић, М. и Златић, Л. (2019). Професионално одређивање матураната гимназија и средњих стручних школа: има ли места за наставничке професије? У С. Маринковић (ур.): *Наука, настава, учење – проблеми и перспективе* (99–114). Ужице: Педагошки факултет.
- Бојовић, Ж. (2017). Терминалне вредности – животни циљеви: перспектива студената будућих учитеља и васпитача. *Иновације у настави*, 30(4), 35–48.
- Војовић, Ж., Vasiljević, D. & Suzdilovski, D. (2015). Values and value orientations of students, future primary school teachers and preschool teachers. *Croatian Journal of Education*, 17(3SP.ED). DOI <https://doi.org/10.15516/cje.v17i0.1339>
- Брковић, А. (1991). *Промене личности ученика под утицајем наставе*. Чачак: Технички факултет.
- Brković, A. i Bjekić, D. (1999). Vrednosne orijentacije studenata budućih nastavnika. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Užicu*, 2, 89–108.
- Brković, A., Bjekić, D. i Zlatić, L. (2006). Psihološki profil budućih nastavnika. U D. Golubović (ur.). *Zbornik radova konferencije Tehničko (tehnološko) obrazovanje u Srbiji* (462–470). Čačak: Tehnički fakultet.
- Bukvić, D. (1982). Vrednosne orijentacije naših studenata – analiza istraživanja u obrazovanju. *Zbornik Pedagoške akademije*, Užice, 7–14.
- Vogelsang, L. (2015). *Individual entrepreneurial orientation: An assessment of students*. Arcata, California: Humboldt State University. Retrieved September 2018 from the World Wide Web http://humboltdspace.calstate.edu/bitstream/handle/10211.3/150384/vogelsang_laura_a_Summer2015.pdf.
- Ђорђевић, М. (2019). Улога наставника у подстицању просоцијалног понашања ученика. *Зборник радова Педагошког факултета у Ужицу*, 22(21), 27–44. DOI 10.46793/Zbradova21.027DJ
- Zgaga, P. (ed.) (2006). *The prospects of teacher education in South-East Europe*. Ljubljana: Centre for Educational Policy Studies.
- Zlatić, L. i Bjekić, D. (2008). Životni stilovi kao vrednosni okvir profesionalne etike nastavnika. U R. Petrović (ur.): *Etička dimenzija obrazovanja* (282–292). Jagodina: Pedagoški fakultet.

- Jacobs, J., Wrigh, P. & Richards, V. A. (2022). Students perceptions of learning life skills through the teaching personal and social responsibility model an exploratory study. *Frontier in Sports and Active Living*, 4. <http://doi.org/10.3389/fspor2022.898738>
- Joksimović, S. (1992). Odnos učenika prema pojedinim načinima života kao pokazatelj njihovih vrednosti orijentacija. *Psihologija*, 25(1–2), 7–23.
- Joksimović, S. i Janjetović, D. (2008). Pojam o sebi i vrednosne orijentacije adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 40(2), 288–305.
- Kocić, Lj. (1989). Kako nastavnici ocenjuju društveni status svoje profesije i koliko su njime zadovoljni. *Nastava i vaspitanje*, 38(4), 346–357.
- Kuzmanović, B. (1986). Preferencije načina života. *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 14, 45–67.
- Lazarević, D. i Janjetović, D. (2003). Vrednosne orijentacije studenata budućih vaspitača: stabilnost ili promena. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 35, 289–307.
- Luković, S. i Čizmić, S. (2012). Povezanost preferencija životnih stilova i profesionalnih interesovanja petnaestogodišnjaka. *Primenjena psihologija*, 81–108.
- Matić Tandarić, M. (2021). Životni stilovi adolescenata u potrošački orijentiranom društvu. *Odgojno-obrazovne teme*, 4(1), 5–22.
- Mladenović, U. i Knebl, J. (2000). Vrednosne orijentacije i preferencije životnih stilova adolescenata. *Psihologija*, 33(3–4), 435–454.
- Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Petrović Bjekić, D. (1995). Životni stilovi nastavnika. *Psihologija*, 28(1–2), 33–149.
- Popov, B., Varga, S., Jelić, D. & Dinić, B. (2019). Psychometric evaluation of the Serbian adaptation of the individual entrepreneurial orientation scale. *Education+Training*, 61(1), 65–78. <https://doi.org/10.1108/ET-03-2018-0058>
- Pfeifer, S., Šarlija, N. & Zekić Sušac, M. (2016). Shaping the entrepreneurial mindset: Entrepreneurial intentions of business students in Croatia. *Journal of Small Business Management*, 54(1), 102–117. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12133>
- Santos, S. C., Caetano, A. & Curral, L. (2013). Psychosocial aspects of entrepreneurial potential. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 26(6), 661–685. <https://doi.org/10.1080/08276331.2014.892313>
- Stenholm, P., Ramstrom, J., Riikka, F. & Neeimen, L. (2021). Unintentional teaching of enterpreniural competencies. *Industry and Higher Education*, 35(2), 095042222110180.
- Stephan, U. (2008). National culture and entrepreneurship – or which country is most entrepreneurial?. In J. A. M. León, M. Gorgievski & M. Lukes (eds.): *Teaching psychology of entrepreneurship: Perspective from six European countries* (69–78). Madrid: Universidad Nacional de Educacion a Distancia.

- Schillo, S. (2011). Entrepreneurial orientation and company performance: Can the academic literature guide managers?. *Technology Innovation Management Review*, November 2011, 20–25.
- Thompson, G. (2021). *The global report on the status of teachers 2021*. Education International Research. Retrieved February 20, 2023 from the World Wide Web <https://www.ei-ie.org/en/item/25403:the-global-report-on-the-status-of-teachers-2021>.
- Tselepis, T., J., Nieuwenhuizen, C. & Schachtebeck, C. (2021). To live and to learn: Practice-led learning through entrepreneurship education. *Inovacije u nastavi*, 34(2), 12–26. DOI 10.5937/inovacije2102012T
- Fernández-Serrano, J. & Liñán, F. (2014). Cultura y emprendimiento: El caso de Latinoamérica. Culture and Entrepreneurship: The Case of Latin America. *Revista Innovar*, 24, Edición Especial 2014, 169–180.
- Havelka, N. i sar. (1990). *Efekti osnovnog školovanja*. Beograd: Filozofski fakultet – Institut za psihologiju.
- Hayat, N. & Riaz, M. T. (2011). The entrepreneurial orientation can enhance the teacher performance in higher education. *Revista Romaneascapentru Educatie Multidimensionala*, 3(8), 85–96.
- Cvetković, S. (1990). Vrednosne orijentacije nastavnika osnovne škole. *Inovacije u nastavi*, 3(4), 223–230.
- Wu, Y. (2009). *Entrepreneurial Orientation, Entrepreneurial Intent and New Venture Creation: Test of Framework in a Chinese Context*. PhD Dissertation. Blacksburg, Virginia: Faculty of Virginia Polytechnic Institute and State Institute. Retrieved 2018 from the World Wide Web <https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/28298/JinpeiWu.pdf?sequence=1>
- Wu, S. & Wu, L. (2008). The impact of higher education on entrepreneurial intentions of university students in China. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(4), 752–774. <https://doi.org/10.1108/14626000810917843>

Dragana R. Bjekić

University of Kragujevac, Faculty of Technical Sciences, Čačak

Lidija Đ. Zlatić

University of Kragujevac, Faculty of Education, Užice

LIFESTYLES AND ENTREPRENEURIAL ORIENTATION OF FUTURE TEACHERS

Summary

Based on the importance of the teacher's directions to developing pupils' value systems, value orientation, and professional orientation, the connection between future teachers' value orientation and their entrepreneurial orientation, as an important component of entrepreneurial behaviour, is considered in the paper. The scale of lifestyles and the scale of entrepreneurial orientation are applied. The sample consists of 258 university students from three faculties with departments of education of preschool teachers, class/primary school teachers, and subject teachers. The following results were obtained: the students preferred the working lifestyle, the utilitarian lifestyle, the esthetic lifestyle, and the hedonistic lifestyle (these are the lifestyles oriented toward one's well-being) more than the others, and they preferred a lifestyle of orientation toward power and respect less than the others. They assessed their entrepreneurial orientation as moderate. Entrepreneurial orientation as a composite measure and some of its separated components – readiness for risk and competitiveness correlated positively with the level of preferring two lifestyles: the lifestyle of orientation toward power and respect and the lifestyle of Prometheus activism; proactivity correlated with Prometheus activism and altruistic lifestyles, that is, with prosocial lifestyles. The main conclusion is that systematic educational interventions for the development of the entrepreneurial orientation of future teachers are necessary. These interventions should be integrated into future teacher pre-service education both directly as programmes of entrepreneurship education and indirectly as activities enhancing lifestyles and value orientation, which are formative for their professional engagement in the educational process.

Keywords: *future teachers, value orientation, lifestyles, entrepreneurial orientation.*